

OLEG SUŠA

K POJMU REFLEXIVNÍ MODERNIZACE V SOCIOLOGII

V soudobé sociologii pokračují diskuse o tzv. reflexivní modernizaci. Epistemologický význam tohoto slovního spojení navozuje požadavek chápat procesy změn v sociálním životě i obecně změn světa nikoli již ve smyslu jejich pouhého popisu a prosté reflexe, nýbrž zároveň také z hlediska potřeby reflektovat důsledky změn zkoumané reality a zároveň s tím i důsledky reflexe samé na proměny sociální skutečnosti. Historický význam a obsah reflexivní modernizace souvisí s diskusemi o moderní společnosti, modernizaci, postmodernizaci či o „konci moderny“. Tyto diskuse vznikly na konci 20. století a – mírně zjednodušeně řečeno – dostaly podobu zpětné reflexe dlouhodobějších sociálních důsledků modernizačních změn v konfrontaci s filozofickými, vědními, sociálněhodnotovými a politickými představami.

MODERNA A MODERNIZACE V SOCIOLOGII

V sociologické tradici zdomácněly pojmy moderní společnost a modernizace, charakterizující stav a proces sociální změny. Anthony King uvádí na základě studia západních encyklopedií, že slovo „modern“ (moderní) je známo již v roce 1585 a „modernity“ (modernost) v roce 1627 a konečně slovo „modernisation“ (modernizace) se objevuje kolem roku 1770, kdy zejména ve Francii znamenalo přestavování obydlí aristokracie. Etymologicky je základem latinské *modus* s významy prostředek, způsob (dělání, jednání, činnosti), ale také módnosti, módy. Časté je použití slova moderní ve významu něčeho současného. King zdůrazňuje rovněž rozdíl ve významovém užívání modernity jako modernosti či moderny v kontextu humanitních disciplín (humanities, tj. např. literární vědy, uměnovědy) a v kontextu sociálních věd [King 1995: 100]. V prvním případě jde hlavně o kulturní hnutí, umělecké směry, styly, módy, kdežto v druhém jde o strukturální nebo historické fenomény a specifické sociální charakteristiky.

V tomto smyslu například B. Wittrock pracuje s pojmem „západní moderna“, který definuje jako „kulturně vzniklý soubor nových makrosociálních institucí, jenž od 18. století zahájil novou éru světových dějin“ [Wittrock 2000: 39]. Modernu sociolog

a historik nemá chápat filozoficko-idealisticky jakožto ideologický pojem ve smyslu „triumfu rozumu a osvícení“, nýbrž jakožto duchovní projekt a zároveň specifickou konfiguraci institucionální praxe, pro niž je typická rostoucí role občanské společnosti a veřejné sféry jako protiváhy růstu státní moci. Jako takový je pojem moderny zatížen mnoha nadějemi a přísliby (a dodejme rovněž frustracemi a zklamáním). Sociální vědy tradičně interpretovaly modernu jako souběh – konjunkci technologických a politických změn, tj. průmyslových a demokratických revolucí. Wittrock zdůrazňuje, že moderna je především epistemologickou změnou, inovací, a jako taková je spojena s vytvářením pojmů pro pochopení společnosti. Pojem „společnosti“ jako výraz moderny je „porevolučním objevem“ a znamená nové uvědomění strukturální povahy sociálního života jako entity nad individuálními interakcemi i politickým životem (což je vyjádřeno také oddělením sociálních věd od morální a politické filozofie a filozofie dějin).

Pro sociologické pojetí je rovněž instruktivní pojem „moderní doba“, který označuje určitou fázi ve vývoji kapitalistické světové ekonomiky charakterizovanou průmyslovou a monopolní strukturou, jež se vyvinula v Evropě a v USA v období 19. a první poloviny 20. století. Zároveň je to kulturní epocha, v níž do Evropy a USA proniklo mnoho vlivů neevropských kultur (např. Paříž byla označována za kulturní centrum „koloniálního věku“), soudí A. King [King 1995: 110]. Toto pojetí bylo však později zkritizováno za příliš etnocentrickou, eurocentrickou interpretaci. King i Wittrock považují tuto koncepci za koncepci víceméně ignorující globalizaci, nicméně podle mého názoru i sociologie modernizace a rozvoje po 2. světové válce chápala globalizační souvislosti jako difuzi a adaptaci moderny ve smyslu světového (globálního) šíření a exportu západního modelu moderních institucí v intencích logiky vztahů „centrum – periferie“, „my – oni“, „West and rest“. Wittrock např. uvádí, že difuze a adaptace neznamenají smazání kulturních rozdílů např. v západních a východních kosmologiích, ale jde o to, že různé kulturní entity se adaptují a referují k souboru globálně se šířících idejí a praxí. V jádru kulturních identit si společnosti zachovaly zděděné formy minulé kulturní krystalizace. Wittrock pak zdůrazňuje neustálou interpretaci a reinterpretaci, změny cílů a institucionálních struktur moderny v globálních souvislostech ovlivňování civilizací ve světě. Moderna je podle něj „globální situací“ působící nadnárodně na všechny bez ohledu na civilizační kořeny [Wittrock, op. cit.: 58].

King zmiňuje eurocentrismus v diskusích o moderně, který dlouho zastíral globální souvislosti reálných sociálních nerovností, jež přinášela modernizace ve světě – tím spíše, že takovýto eurocentrismus ostatní svět marginalizoval [King, op. cit.: 111].

V českém jazykovém prostředí je třeba vidět obtížnost rozlišení pojmů „moderna“ a „modernita“, jež oba označují realitu moderní společnosti. V německém jazykovém prostředí je užíván souhrnný termín „Moderne“ jak pro „modernost“ (čili modernitu společnosti), pro celou historickou epochu modernizačních přeměn, tak i pro určitý kulturní étos. Ve francouzském a anglickém prostředí se však v tomto smyslu setkáváme s termínem modernita (modernité, modernity). V češtině se v poslední době objevuje pojem „modernita“ ve smyslu moderny, domnívám se však, že je tu stále možnost záměny modernity s moderností, a proto budeme v tomto textu používat pro

označení charakteru společnosti i pro její kulturní étos termín moderna (jenž je snad v českém prostředí kulturně-historicky více zdomácnělý).

V „diskusích o moderně“ byly také konfrontovány dva principy moderní reflexe proměn sociálního života: princip retrospektivní a perspektivní. Pohled zpět jako historická analýza dlouho sloužil moderní sociální vědě většinou jako pendant analýzy současného i budoucího (toho, co jest, i toho, co může – respektive mělo by být, slovy Davida Huma) a v těchto intencích se zdá, že právě sociologická tradice reflexe a zobrazování modernizačních procesů založila své těžiště na konfrontaci minulého, současného a budoucího (historismus, evolucionismus). V klasickém období dějin sociologie šlo především o konfrontaci a komparaci minulých a nově vznikajících forem v podobě dichotomických modelů předmoderních a moderních sociálních forem. V sociologii dvacátého století nejprve převládl jakýsi prezentismus, orientace na přítomné, sociologické bezčasí „zde a nyní“, mainstream preferoval pragmatické zkoumání prosté reflexe modernity jako modernosti (snad s výjimkou historické socio-logie). Sociologie modernizace po 2. světové válce, zejména americká, aplikovala tradiční schéma prosté reflexe modernity v konfrontační dichotomii „tradiční, primitivní“ – „moderní“ (např. W. Moore, S. Eisenstadt, N. Smelser, A. Inkeles, M. Lévy). Dichotomický model rozlišoval vyspělý a zaostálý, popř. rozvíjející se svět, společnosti byly klasifikovány v globálním měřítku.

Koncept modernizace se takto pokoušel také prezentnisticky zachytit synchronní dimenzi koexistence moderních a nemoderních společností. Modernizace byla například definována jako „dynamická forma procesů inovace, v nichž se formují instituce schopné se adaptovat na rychle se měnící funkce v podmínkách růstu vědění a kontroly životního prostředí v důsledku vědecké revoluce. Tento proces zahájený v Evropě během 19. a 20. století rozšířil změny do všech ostatních společností a rezultuje v celosvětové transformaci“ [Black 1966: 7]. Kritériem modernizace byla např. podle M. Lévy míra ve využívání neživých zdrojů energie a nástrojů zmnožujících lidské činnosti [Lévy 1966: 11], tedy charakteristika evidentně instrumentální, spojená s industrializací.

Industriální moderní společnost byla aplikovanou sociologií rozvoje a teorií modernizace chápána jako cílový model univerzální a globální konvergence v budoucnosti (např. C. Kerr, W. Rostow, J. K. Galbraith). Sociologické objevení vědeckotechnického rozvoje jako všemocného demiurga modernizační dynamiky podnítilo rovněž větší zájem o budoucnost (v rámci výzkumu budoucnosti jako mezioborových studií sociálních perspektiv). Sociologie prosté reflexe modernizace od přelomu 60. a 70. let kulminovala do teoretického modelu či schématu postupné evoluce k budoucí jedné, globální, celosvětové průmyslově-technologické civilizaci.

V sociologii byla také poměrně dlouhou dobu, právě díky eurocentrismu v chápání moderny a modernizace, málo exponována důležitá historická souvislost globálního kapitalismu a kolonialismu v tom, že moderna, modernizace i globalizace implikují výrazné mocenské a hegemonické aspekty. Jde jednak o moc nad jinými lidmi, skupinami, státy – dále o praktickou moc nad přírodou ve smyslu moderní schopnosti ekonomické produkce a vědeckotechnické ingerence (tj. vědeckotechnických zásahů) ve světě. V neposlední řadě jde o moc vytvářet znalosti, vědění, o moc pojmenovávat, klasifikovat, kategorizovat.

REAKCE NA POSTMODERNÍ SITUACI

Zhruba od počátku let sedmdesátých došlo ke vzniku „nové diskurzivní formace“, ve které se modernizační proces, moderna a modernost moderních společností stávají objektem kritického přezkoumání. V tomto rámci dochází ke konfrontacím cílů a prostředků i analýz a diagnóz současnosti s projekty budoucích šancí i hrozeb. Dochází rovněž k širokému pocitu jakési nové éry přechodnosti, „přechodu moderny“, nálad „konce století“, která vyústila ve filozofickou sebereflexi celé moderní kultury.

Ostří kritiky se zaměřilo především na sebeobraz moderní kultury jakožto vědecky, a tudíž racionálně založené. Jedním z výrazů této sebereflexe byla také diskuse o moderně a postmoderně i filozofický, humanitněvědní a sociálněvědní postmodernismus. Lyotardova postmoderní situace byla konstatováním krize moderní tradice spojující vědu a vědění s jistotou a optimistickou budoucností lineárního pokroku. Představa nestálosti a přechodu byla rovněž podpořena futurologickým zkoumáním budoucnosti. V jeho rámci se prosadila významná představa o diskontinuitě sociálních procesů a pluralitě různých variant budoucnosti (B. de Juvenel zavedl pojem *futuribles*, *možné budoucnosti*). V sociologii postavil například právě D. Bell jakožto teoretik tzv. postindustriální přeměny moderní společnosti svou argumentaci na diskontinuitě a nesouladném (disjunktivním) vývoji trendů proměny moderní společnosti ve druhé polovině 20. století. V Bellově modelu stojí postmoderní kultura hodnotových orientací a stylů života v kontrastu proti ekonomickým a politickým strukturám institucionalizovaného života moderní společnosti, moderní společnost přestává být makrosociálně viděna jako systémový a integrovaný celek v intencích moderní tradice strukturalismu a parsonsovského strukturálního funkcionalismu [Bell 2000].

A. Touraine rovněž zdůrazňuje motiv nesouladnosti v tzv. postsociální situaci konce 20. století – jakožto „rozchodu mezi instrumentalitou a kulturou“ – tj. mezi technickou mocenskou racionalitou pragmatismu a osobním privatismem, přičemž „instrumentalita je řízena hospodářskými a politickými organizacemi, jež soutěží na trzích, a smysl se stal soukromou věcí. Jediným principem regulace sociálního života je tolerance“ [Touraine 1995: 187]. Postmoderní přístupy podle Touraina odhalují, že soudobá hyperindustrializace nevede k formaci hyperindustriální společnosti, vede naopak k rozchodu mezi světem kultury a světem techniky. Tak se ruší idea jednoty moderny a modernizačního procesu, idea, „na níž byla dosud založena sociologie, tj. představa o vzájemné závislosti moderní ekonomiky, moderní politiky a moderní kultury“ [ibid.: 190].

Zmíněná nová vlna moderní sebereflexe v novém kontextu sociálních přeměn zasáhla i sociologii a vedla ji ke snahám o novou artikulaci, respektive o revidovanou analýzu vlastního pojmového a teoretického vybavení. Konfrontace sociologické tradice a jejích předsudků s empirickými a historickými přeměnami sociálního života a světa byla spíše plodným a nanejvýš nezbytným krokem vpřed než pouhou adopcí módního dekonstruktivismu. Toto úsilí o revizi je sebereflexivní ve smyslu uznání skutečnosti, že žijeme v jiném světě, než si myslíme [Beck 1986].

Významným momentem je poznání nemožnosti abstraktně přehlížet rostoucí rozdíly historických a sociokulturních kontextů různých společností a jejich komparace

s abstraktním vzorem „vyspělé moderny“, a tím i uznání „jinosti“ a plurality. Dalším „postmoderním“ stanoviskem je uznání vyčerpanosti tradičního modelu moderního projektu jako univerzálního cíle v roli určité „prozřetelnosti“ (providencialismu). S tím je spojeno uznání neudržitelnosti „velkých vyprávění“ v teorii modernizace jako procesu směřujícího k lineárnímu vzestupu rozumu a humanity ve smyslu univerzálního pokroku. Historismus s důrazem na časovou posloupnost evoluce implikoval v teoriích modernizace s tím související komparativní perspektivu dualismu „vyspělých a zaostalých“ společností. Toto hledisko je překonáno realitou vzájemných závislostí, kdy na sebe různé společnosti působí, interagují. Postupující globalizace sociálních vztahů s rostoucí vzájemnou závislostí vedle sebe existujících rozdílných společností vyžaduje studovat je v prostoru nejen geografickém, ale také virtuálním, informačním, technickém. To nikterak neruší ani nemůže nahradit „historismus“ ve smyslu analýzy historických příčin zaostalosti a nerovnosti v globalizovaných prostorech. Nelze proto prostě nahrazovat časové hledisko hlediskem prostorovým, jak by se mohlo zdát z některých „postmodernizujících“ koncepcí globální modernizace [srv. Featherstone et. al. 1995]. Teorie reflexivní modernizace nepřijímá tezi o konci dějin a tvrzení o tom, že moderna skončila a nacházíme se ve zcela nové „postmoderní době“. Naopak, modernizace pokračuje dál – přitom však naráží stále více na své vlastní „nezamýšlené“, „vedlejší“ a nereflektované důsledky. Právě tyto důsledky modernizace jsou v centru pozornosti teorie reflexivní modernizace.

Stále vyhocenější dvojznačnost modernizačních přeměn světa vedla podle teoretiků reflexivní modernizace k přijímání širší reflexivity důsledků moderních přeměn v jednání a rozhodování. Teorie reflexivní modernizace vychází explicitně z postmodernou zamlčovaného předpokladu rozvíjení svobodnějších diskurzů při sebereflexi moderní společnosti, jenž se projevil v uznání jinosti a plurality. Postmoderní oslava plurality jiností se příliš nestarala o poměr konfliktu a konsenzu. Sociologicky se však stalo jasnější, že konsenzus i konflikt je třeba chápat v jejich nestálosti, proměnlivosti a vzájemné závislosti.

Starý konsenzus nelze překonat nebo nahradit novým bez určitého konfliktu, řešit konflikty nelze bez vytváření nového konsenzu. A tady se zdá, že postmodernismus narazil na meze své interpretace plurality a diference jako příliš partikulární, personalistické, ve směru jakési nekonečné privatizace životních světů sociálních aktérů, jež jako by směřovala k rozpadu „sociálního“ (např. J. Baudrillard nebo G. Lipovetski). Oslava individualistické reflexivity ovšem není „koncem moderny“, neboť může vyjadřovat třeba další pokračování osvícenského kantovského principu kultivace lidské subjektivity: pokud je chápána jako *rozpad sociální kolektivity*, pak ovšem akceptuje nemožnost kritické rekonstrukce obecné teorie společenského života a kulturních přeměn v lokálním i globálním kontextu. V tomto smyslu jde vlastně o jakýsi pohřeb sociologie zbavené svého předmětu zkoumání. Obnovení legitimity sociologické analýzy proto mezi jiným vyžaduje odmítnutí teze o konci moderny a její nahrazení tezí o zastarávání moderny v konfrontaci s jejími širšími důsledky. To vše v rámci pokračujících procesů modernizace v časoprostorových kontextech.

Teorie reflexivní modernizace je takto reakcí některých sociologů na postmoderní kritiku v kultuře a v sociální vědě pak na kritickou analýzu mnohostranných a dvoj-

značných důsledků procesu modernizace. Jedná se zejména o dvě postavy sociologů – Ulricha Becka a Anthonyho Giddense, kteří se pokusili o systematictější rozpracování některých otázek teorie reflexivní modernizace.

ULRICH BECK: REFLEXIVNÍ MODERNIZACE A DRUHÁ MODERNA

Tezi o *zastarávání* moderny rozvinul jeden z čelních představitelů teorie reflexivní modernizace v sociologii – Ulrich Beck. Beckovo průkopnické pojetí je evidentní snahou nově periodizovat proces modernizace nikoli v rámci osy „tradiční, předmoderní“ – „moderní“, nýbrž na ose časové posloupnosti „staré, prosté modernizace“ – „reflexivní modernizace“. Toto pojetí mu umožňuje mluvit v tomto smyslu kvalitativně o „první“ a „druhé“ moderně (nikoli totožné s reflexivní modernizací). Přesněji řečeno, jde o proces přechodu od první k druhé, „jiné“ moderně [srv. Beck 1986], ve kterém hraje klíčovou roli „reflexivní modernizace“ jakožto nový světonázor („nová reformace“ a „nové osvícenství“). Hlavní osu vidí Beck v kritickém překonání technicismu, „technologického fatalismu“ či „náboženství techniky“ v intelektuálním, hospodářském i politickém životě. Ve své knize o obnově politického života [Beck 1993] doslova tvrdí, že „moderna zastarala“ v „inovačním procesu modernizace“ [ibid.: 35]. Hovoří o „vývojové fázi moderní společnosti“, v níž dochází k přeměně průmyslové společnosti v rizikovou. V rizikové společnosti se centrem politických konfliktů stává ohrožení a sebeohrožení vyráběné celým provozem modernizace. Rizika jako ohrožení se stávají neudržitelnými, nelze je obhajovat a tolerovat, jestliže se již vymkly z rámce kontrolovatelnosti institucí průmyslové společnosti. Samy tyto instituce však pokračují dále v legitimizaci hrozeb a nebezpečí, což Beck – inspirovan sociologií normalizace průmyslově-technických hazardů (např. Ch. Perrow v USA) – analyzoval jako fenomén „organizované neodpovědnosti“ [Beck 1988].

Pojem reflexivní modernizace vyjadřuje přechod ve stadiích moderní společnosti, přičemž Beck výslovně uvádí, že neznamená reflexi, nýbrž sebekonfrontaci, k níž došlo nechtěně a nepozorovaně na základě latentních vedlejších důsledků modernizační dynamiky. Takzvaná riziková společnost jakožto situace, která je produktem pokračující modernizace, není podle Becka výsledkem uvědomělé volby, vzniká díky „slepotě“ vůči důsledkům modernizačních proměn a inovací, jež ohrožují samy základy průmyslové společnosti. Reflexivní modernizace je proto *sebekonfrontací základů modernizace s důsledky modernizace* a není totožná se sebereflexí modernizace s pomocí vědy nebo pomocí využívání vědeckého vědění (zvědečtování společnosti, tzv. scientizace). V tomto smyslu dostává jiný význam pojem *reflexivita*, kterou Beck definuje jako „konfrontaci modernizace s důsledky rizikové společnosti“ a v níž nejde o abstraktní vědění, nýbrž o skutečné hrozby a následky, jež nelze vykalkulovat jako standardní rizika.

Empiricky a analyticky je obsahem reflexivní modernizace v Beckově pojetí trojí „epochální přeměna“. Zaprvé je to přeměna vztahu společnosti k *přírodním a kulturním zdrojům* její výstavby, jež byly v modernizaci vyčerpány. Zadruhé je to přeměna ve vztahu společnosti k základům *sociálního řádu* v hospodářství, právu či vědě a tato přeměna se stává problémem v oblasti politického jednání. Zatřetí jde o procesy roz-

kladu a odkouzlení kolektivních a skupinových zdrojů smyslu – např. víry v pokrok, třídního vědomí, průmyslové kultury, podnikání, západní demokracie. V pokračující *individualizaci* se dnes lidé nevymaňují ze stavovské, nábožensko-transcendentní jistoty vstupující do světa průmyslové společnosti, jak to reflektovali Simmel, Durkheim a Weber, nýbrž vymaňují se ze světa průmyslové společnosti do světa otřesů *světové rizikové společnosti*. V tomto světě dnes dochází k vzájemné závislosti globálních a osobních rizik [Beck 1993: 39]. Modernizační procesy se prolínají s globalizačními, obojí se v Beckově přístupu jeví komplementárně.

Epistemologicky je teorie reflexivní modernizace hledáním východiska ze zastaralých schémat myšlení. Zaprvé a především jde o pojetí lineární modernizace jako progresu od minulosti do budoucnosti. Zadruhé: jde o překonání modelu moderny v podobě kombinace národní stát – kapitalismus – demokracie. Zatřetí: sociologie by měla změnit své zásadní premisy spojené s těmito zastaralými myšlenkovými schémata zastarávající moderny – moderna jako sociální skutečnost zastarává tím více, čím déle bude setrvávat na zastaralých pojmech a realitách. Začtvrté má sociologie zpracovat myšlenkový rámec k otevření prostoru pro obnovu moderního světa politickými reformami: podle Becka jde o „reformaci zdánlivé západní symbiózy kapitalismu a demokracie“ [Beck 1994: 25–26]. Pojem reformace je snad záměrný, má evokovat duchovní impuls k sebeobnově (obnovou demokracie)?

Jinými slovy, sociologie se podle Becka má angažovaně podílet na modernizaci moderní společnosti cestou reformy západní průmyslové kultury a stát se aktérem reflexivní modernizace tím, že „odhalí obrysy a principy nové, druhé moderny“. Sám Beck však klade otázky: Je západní moderna reformovatelná? Povede jiné myšlení také k jinému jednání? [ibid.: 27]. Zde nám Beckovo myšlení může připomínat tradice německé intelektuální reflexe kultury od Hegela po M. Webera s kritikou moderny a ambivalence racionalizace života s napětím mezi instrumentální a hodnotovou racionalitou. Beckovi jde o konfrontaci toho, jak korespondují reálné změny ve společenském životě s pojmy jejich (vědní, sociální) reflexe. To, co nám sděluje, je, že zastaralé pojmy se staly ideologickým reliktem lineární představy o modernizaci. Reflexivní modernizace požaduje nové osvícenství, kdežto postmodernismus hlásá konec osvícenství. Reflexivní modernizace není antimodernou, chce modernu dále rozvíjet v podmínkách působení globalizace sociálního života. Teorie reflexivní modernizace není nostalgickou, ale spíše avantgardní: chce se zbavit kulís myšlení, změnit myšlení a obnovit svět moderny reformací politiky, proti fatalismu posílit sebekonfrontaci. Globální důsledky moderny a západní kultury jsou výzvou a od 70. let také kompasem k přehodnocení a změnám sociologické teorie a výzkumu, soudí Beck.

Reflexivní modernizace v Beckově formulaci má tedy znamenat sebereflexi, konfrontaci s vlastními důsledky a zároveň i *sebepřeměnu* průmyslové moderní společnosti. V tomto smyslu jde také o „zrušení první moderny pomocí druhé moderny, jejíž obrysy a principy nutno objevit a vytvořit“ [ibid.: 27]. Radikální přeměna moderny v procesu reflexivní modernizace má být přitom vědomou i nevědomou, a to v důsledku sil „vedlejších důsledků“ modernizace. Těmito silami jsou podle Becka *nejistota, politizace a náraz na nové meze*. Novými principy druhé moderny budou osy: jistota – nejistota, politické – nepolitické, vnitřní – vnější. Nejde pouze o vnější vedlejší důsledky, ale pře-

devším o vnitřní dopady důsledků sociálních procesů modernizace. V reflexivní modernizaci jde rovněž o to, „kteří aktéři, jaké odpovědnosti a trhy budou aktivizováni nebo zpochybněni“ a „jaké otřesy budou působit“ na jednání a rozhodování [ibid.].

ANTHONY GIDDENS: MODERNÍ REFLEXIVITA

Giddensovo dílo je rozdělováno na období zájmu o historii sociologie – vyrovnání s klasiky, na období rozpracovávání teorie strukturace a konečně v posledním, současném období (zhruba od konce 80. let) je předmětem jeho zájmu obecněteoretické zkoumání současné přeměny moderní společnosti s evidentní snahou zasahovat do praktických problémů tvorby politických výhledů.

U nás o Giddensovi psal nejpodrobněji a systematicky poprvé Miloslav Petrušek, který věnoval pozornost zejména jeho teorii strukturace [Petrušek 1990]. Giddens je ve své teorii strukturace klasifikován jako pokračovatel T. Parsonse a M. Petrušek tuto koncepci hodnotí dvěma závěry – zaprvé je to teorie, která má být „kritickým pokračováním parsonsovského dědictví“, a zadruhé – je to pojetí sociologie „výslovně kumulativní a integrující“ [Petrušek 1998:161]. Tato kumulativnost Giddensova postupu se projevuje častými rekapitulacemi s připojováním nových témat a pak se „celek stane značně až únavně redundantním“, soudí Petrušek [ibid.: 167]. Na druhé straně je Giddensovo dílo postupem „k politicky angažované kritické teorii“ /ibid/. Předmětem zájmu dlouhodobé analýzy je u Giddense „otázka původu a vývoje moderní evropské společnosti“, jak zdůraznil M. Petrušek.

Snad právě proto je nezbytné chápat pojem reflexivní modernizace u Giddense jako nikoli popis stavu společnosti, ale spíše jako proces vyplývající z jeho koncepce sociálního jednání. V pojetí teorie sociálního jednání je u Giddense patrný důraz na kognitivní činnosti a centrální roli vědění, jako reálné sociální síly působící v rámci systému sociálního jednání. Modernost moderní společnosti se projevuje „*principem reflexivity*“. Princip reflexivity je podle Giddense podmíněn růstem úlohy vědění v průběhu modernizace a zároveň podle jeho názoru tvoří svébytnou základnu moderní kultury. Moderní kultura je podle Giddense založena nikoli na reprodukci systému vědění a sociálních vztahů pomocí kumulace vědění, nýbrž na „principu pohyblivých písků“ (s odkazem na K. Poppera). Je to princip kritiky a skepse přenesený z kontextu novověké vědy a aplikovaný na ověřování a kritiku existujícího každodenně využívaného vědění. Právě toto jádro moderní kultury je podle něho motorem moderní dynamiky sociální změny a inovace.

Z toho vyplývá, že ani věda, jež byla dosud považována za arbitra pravdy a stala se specificky moderní tradicí nahrazující náboženství, nemůže být již nadále modlou moderny – nemůže být spojována jen s kladnými sociálními důsledky, ale je sama konfrontována s riziky a s negativními problémy, jež vznikly spolu s přeměnami přírodního i společenského světa. Jde o situaci, kterou Giddens označil pojmem „*vyráběná nejistota*“ (*manufactured uncertainty*). Dodejme, že tu jde o výroby především průmyslové, založené na technologizované vědě, která podle něho „proniká do všech oblastí života“ a vyznačuje se „otevřeností volby“ [Giddens 1995: 6]. Aktéři sociálního jednání se v procesu „šíření sociální reflexivity“ musejí učit využívat informace

vědění aplikovaného v sociálním jednání. Přitom je „růst sociální reflexivity“ hlavním faktorem jak úsilí kontrolovat svět s pomocí vědění, tak i zdrojem „vyráběné nejistoty“. Giddens se dokonce domnívá, že takto dochází přímo *k aktivizaci aktérů, informace vytvářené odborníky nejsou pasivně přijímány, nýbrž jsou interpretovány a používány, testovány v jednání laických jednotlivců v každodenních činnostech* [Giddens 1995: 7]. Vzniká „svět rostoucí reflexivity“, způsobující větší autonomizaci aktérů a zároveň též větší nejistoty. Svět pozdní moderny je tedy *světem radikalizace moderny* a jejího principu reflexivity, soudí Giddens.

Vyráběné nejistoty i aktivizace autonomního jednání aktérů vyžadují pružné přeměny institucí a organizací (např. zpružněním byrokracií podniku a státu), a to znamená, že rostoucí sociální reflexivita vyvolává rovněž naléhavou potřebu *rekonstrukce politiky*, soudí Giddens.

Z těchto premis tedy plyne představa, že jestliže je reflexivita v podobě například kritické sociologie monitorující společnost koptována v provozu institucí – pak je také možnou „reflexivní modernizace“ jako „reflexivita institucí“ k vlastnímu zlepšení či sebezdokonalení. Tento popisný soud se dvěma příklady není však hlouběji analyticky vyargumentován a připomíná Parsonsovo přesvědčení o mechanismu adaptivního zdokonalování sociálních systémů (*adaptive upgrading*). Na tomto základě lze těžko zobecnit soud, že „moderna se stává reflexivní“ nebo že jednáme v „epoše reflexivní modernizace“. Spíše bychom měli položit otázku, zda má Giddens nějaké iluze o moderních institucích, zda tím chce naznačit, že snad dospívají /ve smyslu dospělosti, zralosti/ do stadia „vyzrálosti“, v němž se samy kritizují zevnitř a nepotřebují žádnou vnější kritiku, anebo zda působí obojí najednou ?

U. Beck v reflexivní modernizaci *spatřuje kritiku sociálních institucí* a vznik explicitního požadavku jejich radikální *reformy* nikoli uvnitř těchto institucí, ale v širším rámci situace, v níž *se moderní společnost vidí* jako „riziková“, a tudíž se stává „sama sobě“ předmětem kritiky, což je snad ještě mlhavější zobecňující teze než Giddensovo tvrzení o radikalizaci moderny založené na principu reflexivity. Beck analyzoval především tzv. *organizovanou neodpovědnost* moderních institucí, zejména kapitalistického podniku a vládních úřadů, jež svou činností prohlubují riziko sebeohrožení, a podvracejí tak svou důvěryhodnost a legitimitu [Beck 1988]. Přitom však nelze opomenout moment společný pro Becka i Giddense, jímž je vysoké hodnocení role nových „postmoderních“ sociálních hnutí a občanských iniciativ. Oba autoři spojují novou situaci radikalizace moderny s požadavkem demokratizace klíčových institucí a jejich rozhodování. Přesto zůstává nejasnou otázkou, kdo se stává nebo se může stát politickým „subjektem“ radikální transformace moderních sociálních institucí „zastarávající moderny“.

Je však možno také uvažovat jinak a dotazovat se takto: Není Beckovo i Giddensovo pojetí spíše nadsázkou provokující utopie na pozadí usilovné (či obnovené) víry sociologa v relevantní praktický vliv jeho sociologického vědění na transformaci reálných sociálních institucí? Komu je tato provokace adresována: občanům, institucím, sdělovacím prostředkům, sociologům samým? Nebo je prostě adresována obecně „aktérům“?

Na druhé straně nelze Giddense ani Becka podezírat ze sociologické naivity vůči realitám setrvačných tendencí reprodukce struktur například moderních byrokratických organizací. Pak vyznívá výzva k aktivizaci sociálního jednání občanů a institucí

(jako kolektivních aktérů) v rámci „reflexivní modernizace“ především jako varování typu: „Změň se, nebo zanikneš, nepřezijíš ve světě, jenž se změnil a je stále proměnlivější!“ Tato varovná výzva platí pro instituce neméně nežli pro občany. Nejde však jen o instituce anebo jednotlivce.

Situace růstu reflexivity se podle Giddense projevuje také růstem vlivu občanské sféry a pospolitosti (*community*). Pojem *pospolitost* má nové obsahy, nejde jen o místní sounáležitost lidí, ale také o sdružování kolem společných zájmů a vzájemné *pomoci* a podpory, svépomoci. Svépomocné skupiny usilují například o postmaterialistické hodnoty a jsou ovlivněny terapeutickými přístupy, rozvíjejí se společenství dobrovolné práce tzv. třetího sektoru, svépomoci, charity nebo péče o životní prostředí. Participují zde hlavně lidé z „vyšších vrstev“. Podle Giddensova názoru to znamená, že „reflexivní společnost se vyznačuje vysokou úrovní sebeorganizace“ [Giddens 2001: 73]. Lokální občanské iniciativy je však třeba pružně a citlivě podporovat politikou centrální vlády, jež by stimulovala podniky k investicím do veřejného sociálního rozvoje, vzdělávání, rekvalifikačních školení apod. [ibid. 75].

V Giddensově pojetí je praktickým cílem reflexivní modernizace čelit ohrožení tzv. veřejného prostoru a obecné solidarity, jež vzniká v důsledku sociálního vyloučení (exkluze), a to jak zdola (díky růstu nezaměstnanosti), tak i zhora (díky útěku bohatých elit do soukromí). Na dobrovolné vyloučení poukazuje v této souvislosti také Z. Bauman, když charakterizuje současnou situaci jako takovou, ve které „bohatí nepotřebují své chudé“ [Bauman 2000].

Posílit veřejný prostor a sociální inkluze, tj. veřejnou politickou a demokratickou participaci – v podstatě všech segmentů společnosti – lze podle Giddense řešením otázek sociální redistribuce prostředků a reformami sociálního zabezpečení, ale také rozvojem etiky odpovědnosti a závazku k ostatním u všech vrstev, zajištěním bezpečných veřejných zařízení, veřejného zdravotnictví a veřejného vzdělání, péče o zdravé životní prostředí. Hlavní podmínkou pro „pozitivní inkluzi“ je však zajištění možností zapojit se do práce nejen kvůli příjmu, ale kvůli pocitu životní stability a životního směřování lidí, kteří vytvářejí bohatství pro celou společnost [Giddens op. cit.: 95].

Giddens také navrhuje přejít od sociálního státu ke státu sociálních investic, v němž v kontextu společnosti veřejných sociálních služeb dochází k investicím do lidského kapitálu. Reformy systémů sociálního zabezpečení mají být doprovázeny programy aktivního rozvoje občanské společnosti a strategiemi sociálních investic [ibid. 102]. Na strategiích se mají podle Giddense podílet státy a jejich vlády, podniky a podnikatelé i občané – je třeba podporovat podnikatelské iniciativy i proces celoživotního vzdělávání, partnerství na veřejných projektech (mezi státem a soukromými podniky), podporovat mobilitu pracovních sil, vytvářet pracoviště vstřícná k rodině (sladěním zaměstnání a péče o děti). Giddens ovšem posléze přiznává, že to vše nepostačí k obnovení všeobecné zaměstnanosti a říká: „Vzhledem k tomu, že dnes nelze jednoznačně říci, zda globální kapitalismus bude v budoucnosti vytvářet dostatečné množství práce, bylo by pošetilé se nadále chovat tak, jako kdyby tomu tak mělo být“ [ibid.: 109]. Dochází nakonec k soudu, že výdaje na pozitivní veřejné sociální služby vytváří nejen stát, ale také kombinace státu s jinými institucemi včetně podnikatelských. Stát nicméně figuruje jako centrální instituce, jako jakýsi hlavní garant veřejného spo-

lečenského života a sociální solidarity a neméně rovněž sociální integrace a stability ve světě sílí globalizace. Reflexivní modernizace tak obsahuje praktické cíle zvyšovat osobní odpovědnost individuálních občanů i odpovědnost soukromých podniků a státu: z Giddensova pojetí celkově vyzařuje snaha pojednávat reflexivitu nikoli ve směru negativní kritiky či ve směru pouhého varování, ale právě ve smyslu pozitivní stimulace k odpovědnosti a k aktivismu, inovacím, experimentu.

Naproti tomu Z. Bauman velmi zpochybňuje možnosti národního státu hrát v podmínkách mnoha důsledků modernizace a globalizace roli „centra, jež drží pohromadě sociálně“. Tuto představu tvořenou v dějinách sociologie klasickým dualismem pojmu jedince a systému, svobody a sounáležitosti již nelze spojovat s integrující silou národního státu na bázi vymezeného fyzického území. Podle Baumana dnes národní stát slábne, vzdává se reálné či domnělé ústřední role kontrolního stanoviště, v němž se koordinují systémové funkce a individuální jednání a v němž se komponují hodnotové trsy. Bez takového centra se systém již nejeví systémově a lidské činnosti, jejich motivace a orientace jsou utvářeny v komunitách.

Komunity definuje Bauman jako kulturní formace a „reflexivně“ upozorňuje na to, že model komunity je výtvořem sociologů a humanitní inteligence v kontextu změny jejich sociálního postavení v důsledku ztráty zájmu státu o velká vyprávění (jako takové centrum sjednocení národů byl ale také do značné míry sociálním konstruktem historiků či sociologů, pozn. O. S.). A tak je vlastně komunitární pojetí sociálna opět reprezentací „naší soudobé zkušenosti jako pravdivé reality sociální skutečnosti“ [Bauman 1995: 151]. Oproti státu jsou komunity příliš nestabilní, vratké na to, aby zabezpečovaly konsenzus, konformitu, přesvědčování. „Je jisté, že komunity nejsou národními státy v malém“ a morální společenstva nemohou převzít roli státu. Stát je ale příliš velký a neúčinný na to, aby byl morálním společenstvím. Komunity jsou fragmentární a pluralitní. Podle Baumanova názoru tak dnes žijeme v situaci bez centra schopného sjednocovat – „bez centra schopného držet lidi pohromadě zůstávají jen periferie, jež spolu soupeří a mají různé jazyky, jež se vzájemně vylučují, loajality musí být vyjednávány ve složitém světě informačních médií, kde veřejná atraktivnost patří k nejvzácnějším statkům. Zbývá jen málo místa pro solidaritu, toleranci a kompromis, narůstá agresivita a militantnost. Univerzální princip osvobození identit vede ke zničující občanské válce „ve jménu práva na uznání. Imaginární centra v těchto válkách se mohou chovat jako centra reálná, nemohou však zajistit trvalý mír“ [Bauman, ibid.: 153].

ZÁVĚR: GLOBÁLNÍ MODERNIZACE A VLIV VZÁJEMNÝCH ZÁVISLOSTÍ

Na závěr našich úvah se pokusím o shrnutí některých významných momentů. Především jde o to, že v obsahu pojmu modernizace v poslední době poněkud ustoupil etnocentrismus západního hegemonismu ve prospěch multikulturního globalizujícího přístupu, přičemž první přístup naráží v současném světě na stále větší odpor.

V tomto kontextu je spornou otázka, zda pojem reflexivní modernizace je možno považovat za „globalizační pojem“, či za „nový univerzalizující koncept“, jak se domnívá např. Mc Guigan [Mc Guigan 1996], koncept, který je realistickou odpovědí na tvr-

zení teorií postmodernizace a pokouší se začlenit postmoderní přeměny do kontextu trvajících, pokračujících modernizace. V Beckově variantě je pro teorii reflexivní modernizace v modelu globalizace jakožto „světové rizikové společnosti“ příznačná snaha nevnímat globální modernizaci jako západní projekt ve světle růstu globálního ohrožení všech (společností, skupin, kultur) jednou společnou industriálně-technologickou civilizací. Mezi společností a mezikulturní konfrontace ustupuje u Becka kosmopolitní optice „zkrocení modernizace“ [Beck 1999]. V Giddensově pojetí reflexivní modernizace stále ještě cítíme zbytky západního kulturního univerzalizmu – především v jeho základním vymezení globalizace jako „šíření západních moderních institucí ve světě“ i poté, co již západní velmoci podle jeho názoru svět neovládají, takže vlastně v globalizaci konec-konců jde o kulturní difuzi a adopci [Giddens 1998]. Navíc také Giddens spojuje globalizaci a reflexivní modernizaci s etapou „radikalizace moderny“ a s „odtradičněním“ ve smyslu celosvětového nástupu nutnosti každou tradici znovu přezkoumat, zdůvodnit a vysvětlit. Odtradičnění jako typické pro kulturu západní moderny takto implicitně znamená šíření a difuzi západní moderny, přestože sám Giddens nám toho mnoho neříká o nezápadních společnostech [McGuigan 1999: 97]. Featherstone, Lash a Robertson se domnívají, že globální modernizaci nelze již nadále chápat jako časový vývojový sled od „tradiční k moderní a k postmoderní společnosti“, ale že je třeba sledovat jinou osu – osu prostorové změny od „lokality k národu a k nadnárodním prostorům“. Globální modernizace pak znamená nahrazování národního státu jako centrálního rámce sociálního života „globálními toky“, jež ovlivňují sociokulturní změny významněji než národní instituce. Sociální život nelze pochopit uvnitř pohodlné představy „společnosti“ [Featherstone, et. al. eds. 1995: 2]. Hledisko globální modernizace jako prostorový přístup k současnosti by pak mohl logicky vyžadovat návrat Weberova důrazu na mezikulturní vztahy a mezi společností prostory ovlivňování, konfliktů, válek, dobytí.

Sociální změna, o kterou jde teoriím reflexivní modernizace, může být viděna prizmatem globalizace jako produkt vzájemných závislostí a soutěže v nadnárodních prostorech. Tím zároveň podle mého názoru vzniká dilema, prakticky, politicky i psychologicky významné, tj. dilema skutečné míry přeměn v konfiguraci národních států a aktérů nadnárodních prostorů. Toto dilema bude mít nesporně klíčový vliv na sociální život v podmínkách soudobé globalizace s rostoucí vzájemnou závislostí a zpětnými důsledky sociálního jednání. Národní instituce i další sociální aktéři stojí před výzvou rychlých změn a rekonfigurací působících na základě intenzivní soutěže a vzniklých především v rámci nadnárodních prostorů.

Nové nadnárodní sociální prostory vznikají v souběhu faktorů – jako například technická média spojení, nadnárodní ekonomické vztahy produkce a směny, prohlubování rozdílných úrovní informačních a technologických náskoků či nerovný přístup k strategickým informacím. Svou roli dále hrají historické, kulturní i nové geografické kontexty postavení v globálních konfiguracích, jež působí na rozdílné a nerovné možnosti globální modernizace i na možnosti reflexe a percepce sociálních přeměn.

Nadnárodní prostory působí na strukturální proměny a restratifikace pozic a šancí různých aktérů – států, podniků, organizací, skupin, jednotlivých osob. Jde například o diferenciaci vznikajících kontextů jednání na „centra“, „poloperiferie“ a „periferie“, jež možno rozlišovat celosvětově anebo lokálně či regionálně, kde vznikají zóny,

pásma různých životních světů. Sociálními důsledky jsou například segmentace a dualizace v oblasti trhů práce, v organizaci smluvních zaměstnaneckých či dodavatelských vztahů na principech tzv. zpružnění, nestálost, přechodnost a nejistota, které se odrážejí v sociálně psychologické situaci „riskantních svobod“ nebo v nových závislostech (M. Castells, S. Sassenová, D. Harvey, I. Wallerstein, U. Beck ad.).

Významnou je také rovina vnímání globalizace a jejích dopadů v různých kontextech a zónách prostorů sociálního jednání. G. Therborn se například domnívá, že země bývalého východního bloku mají specifický pohled, ve kterém je globalizace ztotožněna s transformací, s přechodem k „demokracii, tržní ekonomice“, „s cestou do Evropy a na Západ“. Podle Therborna lidé nevidí, že většinu sociálních a hospodářských politik ovládají instituce MMF a Světové banky – stejně jako v tzv. třetím světě. Těmto faktům je podle jeho mínění věnována v tomto prostoru jen malá pozornost [Therborn 2000: 170].

Podle měnící se atmosféry v naší společnosti po polovině 90. let se můžeme domnívat, že tak jednoznačné závěry o percepcích nebudou již platné, narůstají postoje nejistot, rizik a pochybností o výhodách nebo problémech transformačních procesů v jejich kvalitě a efektech. Zejména některé sociální důsledky např. v oblasti patologických jevů a v potenciálních formách nezaměstnanosti či silících vlivů konkurenčních tlaků jsou spojeny s vystřízlivěním optikou každodennosti života jednotlivců i skupin. P. Sztompka uvádí, že podle polských šetření narůstá v polské společnosti výrazný pocit nejistoty a nedůvěry v hlavní instituce národní i mezinárodní a dokonce i ochota emigrovat z Polska, ta je dokonce vyšší než před r. 1989 [Sztompka 1998: 159]. V našich podmínkách je samozřejmě třeba momenty vystřízlivění z euforismu transformačního procesu striktně odlišit od možných interpretativních variant v náladách různých aktérů s různými zájmy i od reálně existujících a vznikajících bariér v utváření strategické pozice v nadnárodních prostorech vzájemných závislostí a soutěže. Zároveň je však třeba doceňovat úlohu realit globálních nerovností v postavení jednotlivých států. V nové geopolitice prostorů globální modernizace je třeba odlišně posuzovat situaci různých lokalizovaných společností, států, regionů a subregionů v různých konfiguracích, podle rozmanitých kritérií. Kritéria nelze vyvozovat pouze z technologických, ekonomických, politických faktorů, ale také z hlediska širších potenciálních kulturních a občanských lidských zdrojů pružných adaptací institucí, sociálního rozvoje a lidského kapitálu. Turbulentnost a nestálost nových nadnárodních prostorů vzájemných závislostí bude ještě více komplikovat výzkumy lokálních sociálních důsledků a „reflexivního monitorování“ situací institucemi, skupinami i individuálními aktéry. Klíčovou otázkou bude vyhodnocování vzájemného vztahu „vnitřních“ faktorů transformace a „vnějších“ dopadů globalizace.

Literatura

- BAUMAN, Z. 1995. „Searching for a Centre That Holds“. In: Featherstone, M. – Lash, S. (eds.). *Global Modernities*. London: Sage, p.140–155.
- 2000. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha.
- BECK, U. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- 1988. *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.

- BECK, U. 1993. *Erfindung des Politischen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- BECK, U. – GIDDENS, A. – LASH, S. 1994. *Reflexive Modernisation*. Cambridge: Polity Press.
- BECK, U. 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- BELL, D. 2000. *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BLACK, C. 1966. *The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History*. New York: W. Morrow.
- FEATHERSTONE, M. – LASH, S. – ROBERTSON, R. (eds.) 1995. *Global Modernities*. London: Sage.
- FEATHERSTONE, M. – LASH, S. 1995. Globalization, Modernity and the Spatialisation of Social Theory: An Introduction, In: Featherstone, M. et. al. (eds.). *Global Modernities*. London: Sage, p. 1–24.
- GIDDENS, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- 1995. *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity Press.
- 2001. *Třetí cesta*. Praha: Mladá Fronta.
- KING, A. 1995. The Times and Spaces of Modernity. In: Featherstone, M. et. al. (eds.). *Global Modernities*. London: Sage.
- LEVY, M. 1966. *Modernization and the Structure of Societies*. New York: McGraw Hill.
- LIPOVETSKI, G. 1998. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor.
- MC GUIGAN, J. 1999. *Modernity and Postmodern Culture*. Buckingham–Philadelphia: Open University Press.
- PETRUSEK, M. 1990. „Spor o teorii strukturace Anthonyho Giddense v západní sociologii“. *Sociologický časopis* 1990, No. 5.
- 1998. „Anthony Giddens. Teoretik strukturace a modernity“. In: Giddens, A. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, p. 159–191.
- SZTOMPKA, P. 1998. „Risk and Uncertainty“. *International Sociology* 14, No. 2, p. 151–171.
- THERBORN, G. 2000. „Globalizations. Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance“. *International Sociology* 15, No. 2, pp. 151–179.
- TOURAINÉ, A. 1995. *Critique of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- WATERS, M. 1995. *Globalization*. London–Sydney: Routledge.
- WITTRUCK, B. 2000. „Modernity: One, None, or Many? European Origins of Modernity as a Global Condition“. In: *Multiple Modernities, Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 129, No. 1, Winter 2000, p. 31–60.

On the Concept of Reflexive Modernisation in Sociology

Summary

The author has attempted a systematic interpretation of the concept of the theory of reflexive modernisation in contemporary sociology. He contrasts the meanings of the terms “modernity” and “modernisation”, doing so in the analytical, temporal and spatial context of the evolution of the main sociological approaches to the theory of modernisation. The author points out the fact that western ethnocentrism is in current conditions coming up against its limits.

Reflexive modernisation is explored primarily as a critical reaction, in part to the classical theory of modernisation, and in part to the theory of postmodernisation. The theory of reflexive modernisation has emerged once again primarily in the context of the reflection of western societies, a fact evident in the emergence of the theory of the modernisation of modern society. Another central characteristic is emphasis on the side effects of the modernising process as the moving forces of the development of reflexive modernisation. The author documents these aspects with an analysis of the concept of the risk society and the so-called second modern movement of Ulrich Beck, as well as Anthony Giddens's concept of the evolution of modern reflexivity in late high modern society. The mutual dependencies associated with global modernisation are creating a dilemma for the investigation of social changes. On the one hand there is historical evolution on the time axis, and on the other mutual relations in supranational globalised spaces. The historical and supranational configurations are having an effect on the theoretical starting-points of research on the social consequences of transformation and their reflexivity in the conditions of life of our society.